

Ярема О. Б.,

Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ПАРАДИГМА ДОСЛІДЖЕННЯ АЛЮЗІЇ

У статті аналізується явище алюзії у літературознавчому аспекті та розглянуто основні типи літературної алюзії. Дослідження алюзії пов'язане з поняттями інтертекстуальності, «вертикального контексту», фонових знань.

Ключові слова: алюзія, алюзивний процес, вертикальний контекст, інтертекстуальність.

В статье анализируется явление аллюзии в литературоведческом аспекте и рассмотрены основные типы литературной аллюзии. Исследование аллюзии связано с понятиями интертекстуальности, «вертикального контекста», фоновых знаний.

Ключевые слова: аллюзия, аллюзивный процесс, вертикальный контекст, интертекстуальность.

The article deals with the phenomenon and the main types of literary allusions. The research of allusion is associated with such notions as intertextuality, «vertical context», background knowledge.

Keywords: allusion, allusive process, vertical context, intertextuality.

Дослідження алюзії може мати літературознавчий чи лінгвістичний напрямок, проводиться у сфері когнітивної лінгвістики, вивчення міжкультурних зв'язків або проблеми інтертекстуальності. Коло запитань, яких може торкатися проблема алюзії є досить широким, а тому виділення конкретної суміжної області дослідження чи проблеми прямо залежить від поставлених завдань.

Походження терміну *алюзія* від латинського «*alludere*» *сміятися, натякати* («*ludere*» – грати) датується серединою XVI століття [21, с. 56]. Розглядаючи історичний розвиток цього поняття, Гарольд Блум [16, с. 126] виділяє слово «*ілюзія*» (*illusion*) як синонім алюзії. В період раннього Ренесансу алюзія ототожнювалась з каламбуром, грою слів, унаслідок чого вона вживалась у творах сатиричного характеру. В часи Ф. Бекона (1561-1626) під алюзією розуміли будь-яку символічну схожість в алегорії, параболі чи метафорі, в результаті чого критики виділяли разом з «описовою», «репрезентативною» й «алюзивну» поезію. І лише з початку XVII століття, на думку Г. Блума, розвивається єдине правильне значення алюзії як непрямого, скритого посилання, яке містить натяк.

Саме явище алюзії почало активно вивчатися лише у XX столітті, коли його ототожнювали з будь-яким явним, прямим посиланням і воно викликало різні судження і найбільші суперечки великої кількості дослідників.

Проблемам вивчення алюзії присвячено праці О. Ю. Абрамової, О. С. Ахманової, І. В. Гюббенет, О. М. Дронової, А. С. Євсєєва, М. І. Кюсе, А. Г. Мамаєвої, Л. А. Машкової, І. Г. Потилициної, Є. В. Розен, І. Н. Софронової, З. Порат та інших лінгвістів.

До прикладу, О. М. Наумова звертає увагу передусім на когнітивний, прагматичний, лінгвокультурологічний аспекти прецедентних текстів [9]. За твердженнями О. М. Дронової та А. А. Тютенка, дослідження алюзії може проводитися у межах вивчення міжкультурних зв'язків, проблем інтертекстуальності, стосуватися сфер стилістики, фразеології, перекладознавства, а також мати інші орієнтири [4, с. 83; 12, с. 3]. О. С. Євсєєв відводить проблематику, пов'язану із розробкою цього питання, одне з центральних місць у таких лінгвістичних дисциплінах, як теорія референції, теорія власного імені, стилістика, поетика, риторика, лінгвокраїнознавство, літературознавство [5, с. 3].

У нашому дослідженні ми розглянемо функціонування алюзії в літературознавчому аспекті.

Проблема літературної традиції і впливу на творчість письменників їх літературних попередників давно хвилює філологів. Критиків завжди цікавила залежність творчості одного письменника від історичних подій або від творів іншого письменника. Оскільки будь-який твір створюється в світлі культури, в якій народився і виріс автор, він є віддзеркаленням цієї культури, а сам автор свідомо чи несвідомо користується її досягненнями у своїй творчості. Культурний досвід закарбовується у різноманітних формах, найбільше у формі текстів. За твердженням французького філософа і теоретика літератури Ж. Дерріда, «... світ є текст» [3, с. 128]. Але це не просто конгломерат ніяк не пов'язаних між собою елементів. І. І. Ільїн зазначає, що будь-який текст є реакцією на попередні тексти [6, с. 206]. Саме однією із таких реакцій на попередні тексти є алюзія, яку розглядають у світлі теорії інтертекстуальності.

Вивчення алюзії дає багатий і цінний матеріал для дослідження і співставлення тих чи інших подій і явищ і їх відображення у мові та культурі нації. Алюзія служить певним «містком», який з'єднує попереднє з наступним, являє собою певний спосіб звернення думки до минулого і сприяє осмисленню і категоризації знань про світ.

Вживання різного роду посилань на літературні, біблійні, міфологічні факти в англійській літературі має давню традицію. Основоположник англійської літератури Джефрі Чосер вільно використовував алюзії у своїй творчості. Витончена техніка вкраплення алюзій в контекст художнього цілого характеризує творчість Дж. Мільтона та А. Попа (індивідуальний стиль останнього нерідко називають «алюзивним») [17].

Справжнього розквіту мистецтво алюзії досягає в період епохи класицизму, для літератури якої властиво наслідування творів античності. Небайдужою до вживання алюзій виявилась й естетика романтизму. Символи, алегорії, гротески, які так часто трапляються у творах романтизму, нерідко включають у себе алюзію в якості основи для створення образу. Характерним є вживання алюзій і для англійського критичного реалізму XIX століття, хоча для творів цієї літературної течії прийом алюзії є менш поширеним.

У творчості письменників XX століття алюзія як елемент образних засобів найбільш інтенсивно використовується в літературному напрямку. Обігруючи паралелі між сучасністю та античністю, письменники цієї школи використовують алюзії на міфологічні теми виключно для висвітлення основних мотивів поведінки людини. На основі цього методу створені такі твори, як «Уліс» Дж. Джойса, «Кентавр» Дж. Апдайка, багато робіт власне Т. С. Еліота. Навіть поверхневий екскурс в історію вживання алюзії свідчить про її широке застосування в англійській літературі.

Алюзія, внаслідок експресивності і частоти використання, її властивостей особливим чином передавати додаткову інформацію, заслуговувала детальної уваги дослідників.

Межі тематичної атрибуції алюзивного факту можуть варіюватися від можливості залучення в якості алюзій посилань на історичні події до використання натяків на епізоди та персонажі літературних творів, біблійні мотиви і міфологічні сюжети. У вивченні алюзії лінгвісти тяжіють переважно до літературознавчого, лінгвостилістичного та семіотичного підходів [7; 10].

Перед тим як запропонувати наше тлумачення алюзії, спочатку визначимо, що не є алюзією насправді. Алюзія відрізняється від інтертекстуальності, тому що вона є цілеспрямована; від плагіаризму, тому що поет не подає посилання як на своє власне; від цитації, тому що це – не цитата, яка береться в лапки; і від кліше, тому що у неї є єдине джерело [18, с. 42].

За І. Р. Гальперінім, алюзія – літературний акт посилання на будь-який попередній текстуальний референт, який передбачає наявність *фонових знань* (сукупність свідчень культурно– і матеріально-історичного, географічного і прагмалінгвістичного характеру, які наявні у носія певної мови [1, с. 19]) у читача про цей факт і викликає у нього відповідні асоціації [19, с. 187].

Попередній текстуальний референт іменують *прецедентним текстом*, який є завершеним і самодостатнім продуктом мовленнєво-мисленнєвої діяльності, або складним знаком, сума значень компонентів якого не дорівнює його смислу. Прецедентний текст добре знайомий будь-якому пересічному читачеві національно-лінгвокультурної спільноти [1, с. 51].

За визначенням української енциклопедії, алюзія (лат. *allusion* – натяк, дотеп) – стилістична фігура, яка використовується в художній, ораторській, науковій та буденній мові для рельєфнішого, об'ємнішого окреслення певної реальності через співвіднесення її з аналогом, що добре відомий з перебігу історичних подій, життя видатних людей, фольклору, літературних творів тощо. Алюзія особливо утверджується в художньому мисленні ХХ ст., зокрема в європейському неоромантизмі, модернізмі, латиноамериканському романі, у романах-утопіях, коли алюзивні міфологеми, філософеми та ідеологеми, як правило, структурують увесь твір. Найвищого піку алюзійне зображення сягнуло в постмодернізмі, здобувши незаперечне право на понятійну автономію [13].

Сучасні зарубіжні лінгвісти у дослідженні алюзії віддають перевагу саме літературознавчому підходу. На думку ізраїльської дослідниці-літературознавця З. Бен-Порату, літературна алюзія містить вбудований спрямований сигнал або маркер, який можна ідентифікувати як елемент, що належить до іншого незалежного тексту [15, с. 108].

За визначенням К. Перрі, літературна алюзія є явним чи неявним посиланням на інший літературний текст, який легко розпізнати і зрозуміти компетентним читачам [20, с. 290].

Услід за М. І. Кюсе ми розуміємо алюзію як одночасно стилістичний прийом і його результат. Стилістичний прийом алюзії (натяк, непряма вказівка) широко розповсюджений і відіграє велику роль у створенні збагачених образами текстів різних жанрів, сприяючи підвищенню їх емоційно-оціночного змісту [7, с. 19].

Мета вживання алюзії зводиться до збагачення простого висловлювання і всього твору фоновими знаннями і досвідом [18, с. 42-43]. Алюзія при цьому виступає як економічний засіб актуалізації історії, літературної традиції [14, с. 9].

Тому алюзія, яку використовують автори, може бути як загальновідомим фактом і відповідати фоновим знанням пересічного читача, так і може бути вузькоспеціалізована, значення якої можуть зрозуміти читачі певного кола.

Визначення алюзії наводиться у різних словниках та енциклопедіях, у яких або дається тлумачення ускладнених алюзій у тексті, або представлена енциклопедична інформація про події та особи, чий імена використовуються алюзивно [7, с. 23].

Згідно англійських словників літературних термінів, найбільш повна класифікація видів алюзії включає: а) *алюзію* – посилання на *недавні події* (*topical allusion*); б) *особистісну алюзію* – посилання на факти біографії письменника (*personal allusion*); в) *метафоричну алюзію*, метою якої є передача додаткової інформації; г) *імпліцитну алюзію*, яка імітує стиль інших письменників (*imitative allusion*) і д) *структурну алюзію*, яка відображає структуру іншого твору (*structural allusion*) [14, с. 9; 18, с. 42-43].

Російський дослідник М. Д. Тухарелі виділяє три різновиди алюзії: а) антропоніми – імена власні, зооніми – імена тварин, птахів, топоніми – географічні назви, космоніми – назви планет, зірок, ктематоніми – назви історичних подій, свят і т. д., і, на кінець, теоніми – назви богів, демонів, міфологічних персонажів і т. п.; б) біблійні, міфологічні, літературні, історичні та інші реальності; в) алюзія може локалізуватись у відгомонах цитат, контамінаціях, ремінісценціях та інших алюзивних цитатах [11].

До прикладу, «*Dear me! I'm not Hetty if I do look green. I'm just a poor little working girl*» (О'Henry), О. Герні наводить алюзію на Хетті Гарт, найбагатшу жінку Америки того часу. Зміст алюзії – матеріальне становище героїні – підкреслюється наступним реченням, яке повторяє суть алюзивної інформації [4, с. 85].

С. С. Алешко-Ожевська наводить приклади біблійної алюзії *old wives' fables* (бабусині казки/байки зі значенням *вимисел, неблиця*). Для порівняння в Біблії: «*But refuse profane and old wives' fables, and exercise thyself rather unto godliness (I Timothy IV,7)*» і в художньому тексті: «*Another of old wives' tales, Matteo! Nature intended you for a beginning friar*». – «*I have often thought I have missed my vocation. With my brilliant gift for telling lies in a truthful manner, I should have my way in the Church to the highest dignities*». (W. S. Maugham «*The Making of the Saint*»). У цьому випадку значення біблеїзму додатково тлумачиться автором у наступному реченні: *brilliant gift for telling lies in a truthful manner* [1, с. 40].

Часто зустрічаються і приклади алюзій на загальновідомі факти: «*The town itself was to the left, a straggling huddle of red roofs and white walls in the centre of which, raising a golden dome proudly skywards, stood the building which had made the place the popular resort it was – the Casino Municipal. For St. Rocque, once a tiny fishing village, has become in recent years a Mecca for those who enjoy watching their money gathered in with rakes by sad-eyed croupiers*» (J. Woodhouse «*Hot Water*»). Автор використав назву широковідомого містечка Мекка, місця палом-

ництва мусульман. У цьому речення алюзія виконує одразу дві функції: 1) уподібнення, щоб читач мав змогу краще уявити місце дії, 2) має комічний ефект, оскільки Мекка – святе місце релігійного поклоніння, а у нашому прикладі зустрічаємо поклоніння грошам і азартним іграм [1, с. 59].

Використання алюзій, надає творам цілісності та закінченості, тобто має відношення до естетичної сторони твору. Алюзивне слово виступає як знак ситуаційної моделі, з якої за допомогою асоціацій співвідноситься текст, що містить алюзію. Таким чином відбувається взаємодія між літературно-художніми творами, яку називають *алюзивним процесом* [2].

Простір тексту, який відчуває на собі семантичний і стилістичний вплив алюзії, робить її важливим смисловим і структурним елементом художнього цілого. Спостереження за функціонуванням алюзії допомагають виявити характер і силу впливу стилістично маркованих елементів висловлювання на нейтральні частини тексту і в кінцевому результаті, висвітлюють формальні і семантичні зв'язки між окремими частками цілого твору.

Згідно В. П. Гайдар, основними стилістичними функціями алюзії є вивчення часу, характеристика персонажів, створення місцевого колориту, вивчення умов дії та інше. Механізм створення й функціонування алюзій обґрунтовується певними законами й нагадує механізм перетворення даних, що зберігаються в пам'яті людини [2].

Окрім того, алюзії виступають основними засобами реалізації соціально-історичного вертикального контексту. На думку Л. А. Машкової *вертикальний контекст* художнього твору є складною інформаційною категорією, яка у своїй структурі об'єднує дві контекстуальні площини або два види контексту: соціально-історичний і філологічний [8, с. 25]. Перший контекст інформує читача про форму і засоби, які автор використав для відображення певних фрагментів реальної чи уявної дійсності. Другий надає власне філологічну інформацію, тобто аналіз способів використання авторами змісту й форм творів попередників [8, с. 25].

Аналіз поглядів та тверджень дослідників у сфері літературної алюзії показав, що досліджуване явище є складним і багатоплановим. Залишається багато суперечливих моментів щодо визначення самої сутності алюзії та її основних характеристик. Підлягають уточненню і принципи класифікації та основні функціональні характеристики поняття. До того ж, в останні роки зріс інтерес до розгляду алюзії з позицій когнітивістики та лінгвокультурології, що залишає простір для подальших досліджень.

Література:

1. Алешко-Ожевская С. С. Фразеологический состав английского языка и проблемы аллюзивности художественного текста: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / С. С. Алешко-Ожевская. – М., 2006. – 142 с.
2. Гайдар В. П. Роль алюзії у створенні художності літературних творів / В. П. Гайдар // Наука в інформаційному просторі: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (29-30 верес. 2011 р.): у 7 т. – Д., 2011. – Т. 4: Іноземні мови та регіоназнавство. Культурологія. Філологія. – С. 36-39.
3. Деррида Ж. «Голос і феномен» и другие работы по теории знака Гуссерля: Пер. с англ. / Ж. Деррида. – СПб.: Алетейя, 1999. – 208 с.
4. Дронова Е. М. Проблемы перевода стилистического приема аллюзии в англо-ирландской литературе первой половины XX века / Е. М. Дронова // Вестник ВГУ. – 2004. – № 1. – С. 83-86.
5. Евсеев А. С. Основы теории аллюзии (на материале русского языка): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Русский язык» / А. С. Евсеев. – М., 1990. – 13 с.
6. Ильин И. П. Стилистика интертекстуальности. Теоретические аспекты / И. П. Ильин // Проблемы современной стилистики. – М., 1989. – С. 186-207.
7. Киосе М. И. Лингво-когнитивные аспекты аллюзии: На материале заголовков английских и русских журнальных статей: дисс... канд. филол. наук: 10.02.20 / М. И. Киосе. – М., 2002. – 281 с.
8. Машкова Л. А. Аллюзивность как категория вертикального контекста / Л. А. Машкова // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – 1989. – №2. – С. 25-33.
9. Наумова О. Е. Прецедентные тексты: аспекты изучения и функционирование в публицистическом дискурсе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.philol.msu.ru/~rlc2004/files/sec/16.doc>. – Заголовок з екрану.
10. Потылицына И. Г. Дискурсивный аспект аллюзивной интертекстуальности английского эссе: дисс... канд. филол. наук: 10.02.04. / И. Г. Потылицына. – М., 2005. – 213 с.
11. Тухарели М. Д. Аллюзия в системе художественного произведения: дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.08 / М. Д. Тухарели. – Тбилиси, 1984. – 167 с.
12. Тютенко А. А. Структура і функції алюзії у пресі Німеччини, Австрії та Швейцарії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. А. Тютенко. – Харків, 2000. – 20 с.
13. Шевченківська енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://shevchcycl.kiev.ua/statt-pro-literaturnu-ta-malyarsku-tvorchost/77-alyuzu.html>. – Заголовок з екрану.
14. Baldick C. The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms. – Oxford, New-York : Oxford University Press, 2008. – 368 p.
15. Ben-Porat Z. The Poetics of Literary Allusion. PTL: A Journal for Descriptive Poetics and Theory of Literature 1 (1976): 105-128.
16. Bloom H. A Map of Misreading. – Oxford : Oxford University Press, 1975. – 206 p.
17. Brower R. A. Alexander Pope: The Poetry of Allusion. – Oxford: Oxford at the Clarendon Press, 1986. – 368 p.
18. Cushman S. Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics. – Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 2012. – 1440 p.
19. Galperin I. R. Stylistics. – Moscow : Higher school Publishing House, 1977. – 372 p.
20. Perri, C. On Alluding. Poetics 7 (1978): 289-307.
21. The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles, ed. by C. T. Onions: Vol. 1. – London, Southampton Street, Strand, 1933. – 1232 p.